

ЛЮДИНОЦЕНТРИЗМ І ПРАКТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ (ЛЬВІВСЬКИЙ ДОСВІД)

П. РАБІНОВИЧ

*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
заслужений діяч науки і техніки України*

Н. СТЕЦИК

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

І

Минуло понад чверть століття від того, як традиційний для усіх вітчизняних юридичних навчальних закладів курс теорії держави і права (чи то права і держави) почав викладатись на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка (Львівський університет) дещо нетрадиційно, а саме: перші теми цього предмета були присвячені загальнотеоретичній характеристиці тих прав людини, які виникають у неї незалежно

від держави, від її волевиявлення (їх тоді було названо одним зі співавторів цієї статті (П. Рабіновичем) правами «загальносоціальними»¹).

Ясна річ, можна і треба було вже й тоді (а тим паче згодом) обговорювати положення, сформульовані у тих темах означеної дисципліни. Однак залишається незаперечним той факт, що саме на цьому факультеті ще з 1991/1992 навчального року (бодяй вперше на пострадянському просторі) у межах загальнотеоретичного праводержавознавства студентам-юристам

¹ Адже у той час в офіційних україномовних перекладах «праволюдних» міжнародних актів щодо таких прав вживалось слово «основні» (*fundamental*); і лише значно пізніше у таких перекладах було запроваджено термін «основоположні».

почали викладатися певні загальнотеоретичні знання стосовно феномена людських прав недержавного походження (тобто тих прав, які в Україні значно пізніше було відображено термінопоняттям «основоположні»). У «Передмові» до опублікованого тоді навчального посібника зазначалося, зокрема, що саме проблематика прав людини набула значення концептуального центра, ядра всього курсу, зумовила неабиякі зміни в його структурі, введення нових і перегляд деяких традиційних тем і понять [1, 3]. Адже з такої позиції держава і встановлюване нею «позитивне» право, правове регулювання розглядалися не більше ніж засоби та інструменти забезпечення і захисту основоположних прав людини.

Гуманістична, людиноцентристська спрямованість такої — не формальної, а змістовної — модернізації викладання загальнотеоретичної юриспруденції видається беззаперечною. Вона, вочевидь, цілком вписувалася у так званий «антропологічний поворот» у вітчизняному суспільствознавстві. Така ж особливість викладу у Львівському університеті цього предмета зберігалася й у всіх наступних перевиданнях зазначеного посібника, зокрема й 10-му (що не виключало, ясна річ, деяких уточнень і коректив окремих його положень). Принагідно зауважимо, що нині практично в усіх вітчизняних підручниках і посібниках з теорії права (чи то права і держави, чи то держави і права, чи то загальнотеоретичної юриспруденції) з'явилися окремі розділи, присвячені основоположним правам людини. (Наприклад, в опублікованому у 2015 р. підручнику під загальною редакцією професора М. Козюбри, ці питання висвітлюються навіть у його другому розділі.)

Ще одним проявом людиноцентристського спрямування вивчення загальної теорії права і держави на юридичному факультеті Львівського університету є те, що вже протягом тривалого часу тематика відповідного студентського

наукового гуртка більш ніж наполовину присвячена саме правам людини. Іншим моментом, який відображає таку спрямованість, є також і те, що з-поміж вибіркових дисциплін, які пропонуються студентам, передбачаються, відповідно, такі предмети, як-от: «Права людини», «Європейська конвенція з прав людини», а також «Практика Європейського суду з прав людини». І кількість студентів, які справді обирають ці предмети, є досить значною. Отож у такий спосіб на факультеті забезпечується, так би мовити, наскрізна праволюдінна підготовка майбутніх юристів.

Та, мабуть, найбільш яскравим проявом людиноцентристської спрямованості загальнотеоретичної підготовки студентів-правників у Львівському університеті стало те, що з 2017/2018 навчального року кафедра теорії та філософії права запровадила у магістратурі новітню окрему спеціалізацію — «Права людини та їх юридичне забезпечення». Вона включає, зокрема, такі навчальні курси:

- загальна теорія прав людини;
- міжнародні стандарти прав людини та їх імплементація в Україні;
- техніко-технологічні засоби створення й удосконалення законодавства з прав людини;
- принципи права та їх застосування у сфері прав людини;
- права людини та інтернет;
- права людини і релігія;
- техніка тлумачення законодавства з прав людини;
- судово-прецедентна практика у сфері прав людини;
- європейські стандарти права людини на свободу та особисту недоторканність;
- ведення адвокатом справ у Європейському суді з прав людини;
- захист прав людини Судом Європейського Союзу.

Наведемо, для прикладу, назви тем першої із зазначених вище навчальних дисциплін:

1. Загальне поняття основоположних прав і свобод людини.

2. Сутність, зміст та обсяг основоположних прав і свобод людини.

3. Класифікації основоположних прав і свобод людини.

4. Міжнародні стандарти прав і свобод людини (загальне поняття, різновиди).

5. Внесок випускників Львівського університету Г. Лаутерпахта і Р. Лемкіна у становлення і розвиток міжнародних стандартів прав людини.

6. Імплементация міжнародних та регіональних стандартів прав людини у національні правові системи.

7. Тлумачення основоположних прав людини.

8. Межі здійснення прав людини.

9. Юридичні гарантії здійснення, охорони та захисту прав людини.

10. Стан дотримання основоположних прав і свобод людини в Україні.

Запровадженню в освітньо-фаховій магістратурі нашого факультету означеної кафедральної спеціалізації істотно посприяло те, що частина викладачів кафедри працювала (та й зараз працює за сумісництвом) у Львівській лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України, досліджуючи праволюднну проблематику або присвячуючи їй свої дисертаційні дослідження.

II

У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про юридичну (правничу) освіту і загальний доступ до правничої професії» зауважується, що одним із недоліків існуючої нині в Україні системи підготовки юристів є явно недостатня їхня компетентність саме з практичної правової роботи. І хоча цей недолік стосується методики викладання та вивчення насамперед юридико-галузових навчальних дисцип-

лін, проте певну відповідальність за нього, мабуть, можна покласти і на загальнотеоретичне праводержавознавство.

Один зі співавторів цієї статті почав відчувати це ще понад 40 років тому, викладаючи у Львівському університеті загальну теорію держави і права. А тому вже на початку 70-х років минулого століття ним була зроблена спроба застосувати на семінарських заняттях із цього предмета завдання суто практичного характеру. (Вони стосувалися, зокрема, визначення «напрямів» дії певних законодавчих актів у часі (прямої, зворотної, чи переживаючої); відшукування у текстах певних правових норм їхніх структурних елементів; виявлення способів тлумачення закону, викладеного в певних актах вищих судових органів.) Необхідність і перший досвід такої викладацької новелізації було оприлюднено ще у 1974 р. [2].

Продовжуючи у наступні роки таку, так би мовити, практицизацію викладання та вивчення означеного предмета, в одному з видань авторського навчального посібника з основ теорії права та держави, вдалося «озброїти» практичними завданнями вже майже всі його теми (під назвою «Практикум») [3]. Наведемо лише декілька прикладів із 90 таких практичних завдань, викладених у зазначеній праці:

1. Визначіть, до якої галузі права належать юридичні норми, що регламентують: а) відносини між студентами і викладачами, а також б) права й обов'язки студента і в) підприємницьку діяльність громадянина (тема «Система права»).

2. У 1988 р. громадянка Єршова, повіривши у безпрецедентні лікувальні можливості відомого тоді психотерапевта А. Кашпіровського, погодилася на проведення складної хірургічної операції, обезболювання якої здійснювалося лише за посередництва його усного гіпнотичного впливу на неї, причому з іншого міста по телебаченню. Оскільки

через деякий час стан пацієнтки погіршився, вона у 1992 р. звернулася до суду з позовом до психотерапевта про відшкодування ним шкоди, заподіяної її здоров'ю («Известия», 20.02.1992). Чи існували правові відносини між зазначеними особами до звернення у суд? Якщо так, то який факт став підставою для їх виникнення? Що є об'єктом тих правовідносин, котрі виникли після подання означеного позову? (тема «Правові відносини»).

Пізніше аналогічні «практикуми» були застосовані також у навчально-методичному посібнику з теорії права та держави, підготовленому і виданому у 2004 р. невеликим накладом викладачами колишньої кафедри теорії та історії держави і права П. Рабіновичем, Д. Гудимою та Н. Раданович.

Нарешті, новим «спалахом» практицизації загальнотеоретичної підготовки студентів-юристів у Львівському університеті стало запровадження з 2014/2015 навчального року вже не семінарських, а лабораторних занять із першокурсниками юридичного факультету (при цьому студентська академічна група ділилася навпіл). І річ не лише в тому, що ці заняття базувалися передусім на виконанні завдань суто практичного характеру, а й у тому, що, по-перше, усі вони були спрямовані на безпосередній інтелектуальний «контакт» студента з матеріалами юридичної практики (нормопроектувальної, нормотлумачної, нормозастосувальної), а по-друге, вони були істотно урізноманітнені з огляду на їх логіко-юридичний зміст і дидактико-методичну спрямованість. Отож далі охарактеризуємо основні різновиди практичних завдань, які нині застосовуються на заняттях із курсу теорії права і держави.

1. *Завдання на підтвердження наявності суттєвих ознак певних правових чи державних явищ.* Наприклад, на занятті, присвяченому правовій державі, студент через електронні посилання

на положення чинних конституцій Греції, Німеччини, Польщі, України, Хорватії повинен віднайти закріплені у них такі ознаки правової держави, як, зокрема, визнання та забезпечення прав і свобод людини, верховенства конституції, розподіл державної влади, незалежність суддів.

2. *Завдання на ідентифікацію концептуально-методологічних підходів* спрямовані на виявлення студентом їх плюралізму у розумінні природи певних праводержавних явищ. Наприклад, студентам наводиться низка коротких витягів із різних праць відомих мислителів стосовно походження держави і пропонується визначити належність кожного з них до тієї чи іншої теорії. Побудовані на фрагментах чинного вітчизняного законодавства завдання аналогічного типу пропонуються студентам для виявлення різних смислів термінопонять «право» (чи то об'єктивного, чи то суб'єктивного), «законодавство» та ін.

3. *Завдання на класифікацію* (здебільшого родо-видову) певних правових чи державних явищ. Наприклад, для визначення видової належності деяких напрямів діяльності держави до певних різновидів її основних функцій наводиться близько 20-ти положень Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» і пропонується визначити належність кожного з них до конкретної основної державної функції. Аналогічне практичне завдання пропонується виконати (на матеріалах певних судових актів або чинного законодавства) стосовно виявлення тих чи інших різновидів функцій права, різних видів нормативно-правових приписів — нормоутворювальних (регулятивних, охоронних) і нормообслуговуваних (декларативних, дефінітивних, оперативних, колізійних тощо), різновидів способів викладу правових норм (прямого, відсилкового, бланкетного).

Стосовно означеного різновиду практичних завдань важливим є відбір

такого правового матеріалу, який відповідав би загальним логічним правилам класифікації (зокрема, єдності підстави поділу, його співмірності, взаємовиключеності об'єктів поділу та його безперервності).

4. *Завдання на виявлення структури правових явищ.* Такі завдання стосуються, наприклад, структури законодавства, нормативно-правових актів, правовідносин, суб'єктивних прав, правопорушення тощо.

5. *Завдання на порівняння.* Вони спрямовані на таке зіставлення правових чи державних явищ, яке дає можливість виявити їхні подібні та відмінні ознаки. Наприклад, порівняння змісту та обсягу певних однойменних прав людини, зафіксованих у різноманітних міжнародних і національних правових актах; порівняння особливостей основних форм реалізації права — використання, виконання та дотримання; порівняння ознак нормативно-правових, інтерпретаційно-правових та індивідуально-правових актів.

6. *Завдання на виявлення співвідношення чи взаємодії певних правових явищ.* Наприклад, норм міжнародного та норм національного права (знову ж на матеріалі відповідних приписів певних правових актів).

Як засвідчив декількарічний досвід застосування таких практичних завдань на лабораторних заняттях із теорії

права і держави на першому курсі юридичного факультету Львівського університету, вони відчутно сприяють:

- формуванню у студентів переконаності в безпосередній практичній значущості і застосовуваності положень загальної теорії права і держави в юридичній роботі (а отже, й стимулюванню більш активного ставлення студентів до засвоєння навчального матеріалу);

- зазвичай первинному ознайомленню студентів із чинним законодавством, принаймні, з його окремими фрагментами;

- виробленню у студентів початкових вмінь і навичок електронного пошуку потрібних правових текстів, а також їх аналізу, тлумачення, а подекуди й застосування.

Отож, підсумовуючи викладене, вважаємо, що ознайомлення із львівським досвідом, умовно кажучи, людиноцентрованої та «прагматизації» викладання й засвоєння курсу загальної теорії права і держави (за іншою термінологією — праводержавознавства, загальнонотеоретичної юриспруденції, теорії держави і права), може виявитися корисним для колег з інших вищих юридичних навчальних закладів України. Безперечно, також заслуговують на увагу і цікаві практичні завдання, вперше викладені у новітньому підручнику з теорії держави і права [4].

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення (основи загальної теорії права і держави) : навч. посіб. / П. М. Рабінович. — Київ, 1992. — 100 с.
2. Рабінович П. М. Практичні завдання на семінарських заняттях по теорії держави і права / П. М. Рабінович // Проблеми правознавства. — Київ, 1974. — Вип. 28. — С. 56–62.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посіб. для студентів спеціальності «правознавство» / П. М. Рабінович. — Вид. 2-ге, зі змін. й доп. — Київ, 1994. — 235 с.
4. Крестовська Н. М. Теорія держави і права. Підручник. Практикум. Тести / Н. М. Крестовська, Л. Г. Матвеева. — Київ, 2015. — 584 с.

REFERENCES

1. Rabinovych P. M. Prava liudyny ta ikh iurydychne zabezpechennia (osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy) [Human rights and their legal support (the basis of the general theory of law and state)], Kyiv, 1992, 100 p.
2. Rabinovych P. M. Praktychni zavdannia na seminarshkykh zaniattiakh po teorii derzhavy i prava [Practical tasks at seminars on the theory of state and law], *Problemy pravoznavstva*, Kyiv, 1974, Issue 28, pp. 56–62.
3. Rabinovych P. M. Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy [Fundamentals of the general theory of law and state], Kyiv, 1994, 235 p.

4. Krestovska N. M., Matvieieva L. H. *Teoriia derzhavy i prava. Pidruchnyk. Praktykum. Testy [theory of State and Law. Textbook. Workshop. Tests]*, Kyiv, 2015, 584 p.

Рабінович П., Стецик Н. Людиноцентризм і практична спрямованість викладання теорії права та держави (львівський досвід)

Анотація. У статті висвітлюються змістовні та методичні особливості реформованого викладання теорії права і держави на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка. Перша з них полягає у тому, що цей предмет, починаючи з 1991/1992 навчального року, викладається з позицій саме основоположних прав людини. Внаслідок цього встановлене державою позитивне право інтерпретується як засіб, інструмент забезпечення і захисту таких прав. Друга ж особливість полягає у тому, що вивчення усіх тем названого предмета супроводжується виконанням студентами практичних завдань, побудованих на матеріалах реальної юридичної діяльності.

Ключові слова: викладання теорії права і держави, права людини, практичні завдання, лабораторні заняття.

Рабинович П., Стецик Н. Человекоцентризм и практическая направленность преподавания теории права и государства (львовский опыт)

Аннотация. В статье освещаются содержательные и методические особенности преподавания теории права и государства на юридическом факультете Львовского национального университета имени Ивана Франко. Первая из них состоит в том, что этот предмет, начиная с 1991/1992 учебного года, излагается с позиций прежде всего основоположных прав человека. Вследствие этого устанавливаемое государством позитивное право интерпретируется как сугубо служебное средство обеспечения и защиты таких прав. Вторая же особенность состоит в том, что изучение всех тем этого предмета включает выполнение студентами практических заданий, построенных на материалах реальной юридической деятельности.

Ключевые слова: преподавание теории права и государства, права человека, практические задания, лабораторные занятия.

Rabinovych P., Stetsyk N. Human Centricism and Practical Orientation of Teaching the Theory of Law and State (Lviv Experience)

Annotation. The article deals with the content and methodological features of the reformed teaching of the theory of law and the state at the Faculty of Law of the Ivan Franko National University of Lviv. The first of these is that this subject, from the 1991/1992 academic year, speaks out of the position of the most fundamental human rights. Consequently, the positive law established by the state is interpreted as a means, a means of ensuring and protecting such rights. The second feature is that the study of all the themes of the subject is accompanied by the execution of practical tasks by students, constructed on materials of real legal activity.

Key words: teaching of the theory of law and state, human rights, practical tasks, laboratory classes.